

LILLIPUT ÉS BROBDINGNAG MAGYAR ÉS KÍNAI PÁLYAGÖRBÉK A GLOBALIZÁCIÓS VÁLSÁGBAN

Varga Károly

DSc, ny. egyetemi tanár, doktori iskola témavezető,
Semmelweis Egyetem
h9184var@ella.hu

*Hogyan merült fel egy léptékeken átívelő
kínai–magyar szembesítés témája – most?*

Erre röviden és kissé kifejtve is válaszolhatunk. A rövid, hangsúlyában politikai (konkrétan: társadalom- és gazdaságpolitikai) válasz: a szocializmusból a kapitalizmusba vezető rendkívül sikeres kínai és nem éppen dicsekvésre méltó magyar pályagörbék ismeretében: *éppen ideje volt*. Egy átfogóbb, értékrendszereket és „értékorientációkat” (világ- és emberképeket) is értelmezésbe vonó válaszként – bizonyos, részben szubjektív körülményekre utalóan – azt kell felemlítenem, hogy e sorok írója tíz évvel ezelőtt arra vállalkozott (Varga, 2003), hogy a már akkor is négy évtizedes értékszociológiai kutatásaival – melyek visszanyúltak a történelmi materializmusból emancipálódó magyar szociológia kezdetéig (Varga, 1965) –, jelentörténeti metszetükben országosan reprezentatív értékvizsgálat alapján kínáljon értelmezési keretet a rendszerváltozás diagnózisához és részbeni prognózisához, és ezekkel stratégiai forgatókönyveket alapozzon meg az előttünk álló évtizedre. Így a rendszerváltozás *második évtizedének letelével* aktuálisra vált a *Fénykör* egy számvetést és

újabb előretekintést tartalmazó 2. kiadása (Varga, 2013, in print).

Nos, itt állt elő az újdonság, ami az aktualizálás gyújtópontjába e léptékeken átívelő kínai–magyar szembesítést hozta:

- mivel (1) a rendszerváltozás második évtizedének nemcsak nálunk, de világviszonylatban is legdöntőbb eseménye a régebből lappangó *globális gazdasági válság* nyílttá válása lett az eddigi világberendezkedés végének verdiktjével és egy új korszak ígéretével (vagy fenyegetésével?), amire a *Fénykört* aktualizáló vállalkozásunkban reflektálnunk kellett;
- mivel továbbá (2) a világválság értékszociológiai értelmezését számomra legmeggyőzőbben annak a *Geert Hofstedének* a felfedezése adta meg, akinek 18. nyelvként magyarul is megjelent fiával együtt írt könyve (Hofstede – Hofstede, 2008), a *Fénykör* új kiadása *hofstedeizálását* (életműve új szakaszának és a rendszerével végzett újabb hazai kutatások bemutatását) tette indokolttá;
- mivel végül (3) Hofstede életműve második felében elért legnagyobb eredményének a 74 ország értékrendszer-vizsgálatá-

ból származó felfedezését tartja, amely a két ókori birodalom, a *római*, illetve a *kínai* máig ható kulturális öröksége alapján állítja fel a két alaptipológiát: míg a római típusban a bizonytalanságkerülés (Uncertainty Avoidance) fokozatai különböztetik meg egymástól a nemzeti kultúrákat, addig a kínaiakban a hosszú távú orientáció (*Long-Term Orientation*) pólusai differenciálnak (hosszú távúak: Kína, Tajvan, Hongkong, Szingapúr és a nagy kínai populációval rendelkező országok, plusz a skandinávok, *versus* rövid távúak, ahova az összes angolszász ország tartozik, élükön az USA-val /!/, ami a világválság legmélyebb axiológiai értelmezését rejti; ezért következett be, hogy szociológiai közelítésünk léptékarányokra – de lépték-függetlenségre is (!) – reflektáló *gulliveri utazásában* a „hofstedeizálás” oldaláról a magyar Lilliput és a kínai Brobdingnag életvilágainak összevetése lett a fő tanulság. Éspedig közvetlenül is, de főleg masszív héttér-implikációik-

kal, amelyek közül épp a kultúranropológiai, illetve értékcsociológiai szempontok (kultúra, hagyomány, vallás) járultak hozzá érdemben bizonyos akut társadalompolitikai jelenségek értelmezéséhez.

Így amikor (1) a *Fénykör* „hofstedeizálása” jegyében filozófiai szinten is megvizsgáltam a vezető holland értékcsociológus kultúranropológiai következtetéseit: központi kategóriája, a *bizonytalanságkerülés* vonatkozásában – szembesítve a kultúrtörténetileg jegyzett francia bölcsele, *Henri Bergson* ugyanazon tematikára kidolgozott doktrínájával,¹ rendszereik *problémaérzékelési* hasonlósága mellett rögtön szembeszökött *problémamegoldási* különbözőségük:

- míg ui. az emberiség félelemérzékelési potenciáljában mindkettőnek alapvetőnek tetelezik a létbizonytalanságból fakadó fenyegetettséget, ennek hatékony kezelését Bergson – éppúgy, mint az összevetésbe harmadikként bevont Bibó István (1986 [1971–1972])² – egyedül a nyugati

¹ Vö. Bergsonnak *A vallás és az erkölcs két forrása* című művét, melyben az első forrást az emberi értelem által észlelt létbizonytalanságban véli megtalálni, a második forrást pedig a nyugati keresztény misztikusok összevetésének perspektívájú szabadságreményében és felvilágosultságában.

² Bergsonhoz hasonlóan Bibó István is csupán a Római birodalom örökségére épülő keresztény kultúra félelemérzékelési kísérletét tartja töretlenül iránytartónak. A történelmileg még figyelemre méltott kínai kultúrkör megoldást *elakadt próbálkozásnak* tekinti. „Az emberi-ségnek a társadalom értelmese fejlődésére irányuló kísérletei, *ilyen kísérlet a kínai, amelyik a maga előző formájában minden jel szerint megakadt*, és a legújabb korban átengedte magát az európai újabb inspirációknak, és ilyen kísérlet a többszöri zökkenőkkel folyó görög-római-középkori-európai...” (Bibó, 1986, III/ 25.)

Az 1979-ben elhunyt Bibó István, Hofstedevel szemben nem lehetett tudatában a *mai Kína* új világpolitikai (s talán világtörténelmi?) jelentőségének. Amikor a '70-es

évek elején a kínai kísérlet előző formáinak elakadásánál állapodott meg (nem lehetvén méltató szava a marxista-maoista dogmarendszer által erőltetett olyan kontraproduktív kísérletekről, mint a népi kohók mozgalmak), akkor itt eszmélődése *időelőtti megszakadásáról* beszélhetünk. (Hasonlóan ahhoz, amit Kosáry Domokos e sorok írójához írt magánlevelében említ az Erdei Ferenc korábbi befolyásától még nem egészen szabadulni tudó Bibó István egyik tévesnek tartott álláspontjával kapcsolatban: „Ő elsősorban politikai gondolkodó volt, akire nagy hatással voltak Erdei Ferenc elemzései és fejtegetései. Erdei Ferenc volt az – feltehetőleg – aki azt magyarázta neki, hogy az adott szovjet viszonyok között a függetlenségi politika hagyománya az, amit képviselni lehet. Azt hiszem, hogyha Bibót a börtönből való szabadulása után hagyták volna írni – mint közlése szerint szándéka volt – és a ki egyezéssel közelebbről foglalkozik, akkor *Ő maga is más eredményre jutott volna*, hiszen kitűnő ítélőképessége volt.” Kosáry Domokos, 2002. május 15. [In: Varga, 2003, 154.]

(keresztény) kulturális hagyomány csúcsteljesítményeiben látja, és a kínai alternatívát sem Bergson, sem Bibó nem méltatja érdemi figyelemre,

- addig Hofstede ezt az egyoldalúként felismert (*Western biased*) filozófiai, illetve társadalomelméleti közelítést empirikus kutatási eredményeivel erőteljesen felülírja, és a kínai kultúrkör *szekuláris* félelemkezelési potenciálját (a vallási alap nélküli Erények, például a takarékoság, illetve a családi viszonyok analógiájából származtatott kötelesség rendszerét) legalábbis egyenrangúként definiálja; (sőt a nyugatiak rövid távú fogyasztási attitűdjével szemben a *hosszú távú takarékosági magatartást* az emberiség jelen és jövő gondoljait kezelésére még adaptívabbnak is tartja, és ezért a *világrendszerek vetélkedésében nyerőbbnek* is valószínűsíti).

Az eddig történtek és innentől történendők illusztrálására utalunk az országok két listájára: egyfelől a *Western-biased bizonytalanságkerülés* (UAI) dimenzió termelte adathalmaz alapján, másfelől az ezt félretoló és újjal helyettesítő kínai *Hosszú távú orientáció* (LTO) dimenzió szoftver műszerével nyert eredmények alapján nyert rangsorokra.

Az UAI dimenziójáról Hofstede empiriájából tudjuk, hogy a magas értékek a római birodalmi kultúrából öröklődtek (tehát az európai és dél-amerikai *újlatin államokéi*). De ugyanitt van Görögország, Oroszország és *mi magyarok is* (!). Az alacsony értékek viszont a kínai birodalmi kultúrából (*Kína, Hongkong, Szingapúr és a nagy kínai népességgel telített többi ázsiai társadalom*), de itt vannak a lezser *angolszászok és skandinávok* is. Közülük pedig a *német* kultúra országai, de közelebb az erősebben bizonytalanságkerülőkhöz, mint az ellenpólushoz.

Ám, mint utaltunk rá, a kínai kultúrkör *mégsincs igazán otthon* a háromnegyed-száz ország UAI-rangsorának alsó harmadában, hanem igazából az erre a tengelyre diszparát *Hosszú távú orientáció* (LTO) tengelyén kell bemérnünk, és ugyanezen a kontinuumon vetnünk össze őket a világ többi országával.

Ezt a listát természetesen *Kína, Tajvan, Hongkong* vezeti, de közvetlenül nyomukban Japánnal, Vietnammal és Dél-Koreával, és nem messze tőlük Ázsiában India, Európában a skandinávok. Az ellenpólus kitüntetettjei viszont az *Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Kanada, Új-Zéland*. (A skandinávok, akik az UAI-tengelyen még a lezser angolszászokkal voltak egy bolyban, itt átpártoltak a Hosszú távú orientációsok tételére.)

Magyarország számára mindkét Hofstededimenzióban, az új LTO-ban gazdaságpolitikailag, a régi UAI-ban pedig társadalompolitikailag kulcsfontosságú üzenet rejlik. Az alábbiakban ezeket próbáljuk megfejteni.

A kezünkben volt, de eldobott „bölcsek köve”, a népesség elégedettségére épülő kapitalizmus Kínában hozott sikert

Amikor *Szelényi Iván* a *Fénykör* aktualizált kiadásához barátilag nyújtott új Delphi adalékában felvázolja a kommunizusból a kapitalizmusba való átváltás három pályagörbét – orosz *felülről*, kínai *alulról*, közép-európai *kívülről*, – (megemlítve, hogy ez utóbbi régiót az eredeti receptnél *sokkal neoliberalisabbá téve* juttatták a *szabadesés állapotába*,³ akkor

³ Amely utóbbi minősítés összecseng Hofstede Stiglitzre hivatkozó megállapításával: „A kommunizmus bukása után a legkevesebb szenvedést az az ország élte át, amelyik a leginkább ellenállt az IMF nyomásának (Lengyelország).” (282. old.) Majd szintén saját értékszociológiai fogalmaival értelmezve: „Az IMF szemléletét még jobban uralja a *rövid távú orientációt képviselő piaci*

két külön kéziratban (Szelényi, 2012a, 2012b), de egymásra vonatkoztatva utal arra, hogy a kínai út mind világviszonylatban, mind magyar szempontból milyen fontos – ám paradoxonokból kihámozandó – tanulságokat tartogat. Ezek egyfelől a globális válság problematikájában (Long Term Orientation), másfelől a magyarországi speciális társadalmi-politikai gond: a rendkívül intenzív belső torzsalkodások (*Kulturkampf*) tematikájában (*Uncertainty Avoidance*) nyújtanak plauzibilis értelmezést.

Ami az elsőt illeti, Szelényi egy hongkongi, szárazföldi kínai, illetve német tudósok részvételével a konfucianus kapitalizmusról folytatott kerekasztalvitának arra a paradoxonára keresett legalább a saját számára evidens feloldást, hogy *újabbán ugyanazt a konfucianizmust tekintik a kínai világsikerek kulcsának, amit korábban fő kerékkötőjének tartottak*.

„New Havenbe visszatérve – írja – elolvastam Shmuel *Eisenstadt* remek írását: *Some observations on relations between Confucianism, development and modernization*”.

„Körülbelül harminc vagy negyven évvel ezelőtt – írta Eisenstadt 1991-ben – ... gyakran állították, hogy a Kína gazdasági fejlődésében előforduló nehézségek egyik fő oka ... a konfucianizmus [...] Manapság gyakran állítják, hogy sok kelet-ázsiai ország sikerét [...] konfucianus örökségének köszönheti. Hogyan tudjuk összeegyeztetni ezt a két nézetet?” Eisenstadt meggyőző megoldást ajánl a látszólagos paradoxonra. Gondolhatunk különböző „csomagtervekre” (package deal): a

fundamentalizmus, mint a Világbankét. Ez a szemlélet olyan szigorú költségvetési fegyelmet ír elő, amely háttérbe szorítja az oktatás, az egészségügy és az infrastruktúra fejlesztését, az import liberalizálására kényszeríti ezeket az országokat, és általánosan tönkreteszi az éppen számyra kapott helyi vállalkozásokat.” (293-204)

legfontosabb világnézetek vagy világvallások közül „*ki lehet válogatni*” különböző elemeket, és ezekből együttesen új csomagokat lehet összeállítani, amelyek különböző társadalmi helyzetekre és a különböző társadalmi cselekvésekhez illhetnek. A történelemnek ez az olvasata, és különösen az eszmék és társadalmi-gazdasági intézmények és érdekek közötti kapcsolat, jó ellenpontot nyújt a *civilizációk összecsapása* téziséhez: nem specifikus civilizációk ütköznek a modernitás követelményeivel: minden nagyobb civilizációnak van elég nyersanyaga, amelyből olyan „csomagterveket” rakhat össze, amelyek összeolvadhatnak a modernizációval, vagy blokkolhatják a modernitás folyamatát.

Szelényi Ivánnal együtt keresve tehát, úgy tűnik, tényleg Eisenstadtnál találhatjuk meg a paradoxon feloldását: *ki kell bontani a csomagot*, a konfucianus értékrendszerben egyaránt megtalálhatók az előrevivő és visszafogó elemek.

Nota bene: Amikor Hofstede a rendszerébe beépíti a konfucianizmus LTO-dimenzióját, hiteles mély gyökérként Cao Hszüe-csin: *A vörös szoba álma* című, 1760 körül megjelent regényét idézi fel. Ebben találhatunk egy látszatra kevésbé jelentős mozzanatot, amely azonban az itt feltárt összefüggésben kulcsjelentőségű. A regénybeli két arisztokrata család birtokai közötti csodás közös kert szakszerű gondozására kialakított *üzleti terv* olyan valakik felfogadását irányozza elő, akik *odaadón végzett munkájukért cserében megtalálják a saját számításukat*. Mi más ez, mint a mai „kínai csoda” *capitalism from below* modellje, amelynek magvában Szelényi észrevette a kolhozrendszer kijátszó magyar *háztáji*, illetve a második gazdaság (gebin) képletét.

Magyarországon az ilyen *from below* törekvések az 1980-as évek végén párhuzamosan

indultak azzal a *from above* – a pártállam csúcsáról – manőverezett spontán privatizációval, ami aztán – gyorsan átmenve a *from without* – a nemzetközi karvalytökövel való önző (és ostoba) szövetségbe, nálunk katasztrofális következményekkel járt, de amit a kínai pályagörbe sokáig elkerült (és amikor a nemzetközi tőkébe szerveződése már elengedhetlenné vált, a *from below* modellben nyert történelmi előny kritikus tömegével rendelkezett).

Ennek az alulról építkező – a *Liska Tibor*-féle „szocialista vállalkozási modell” e sorok írójának akciókutatási gyakorlatában működőképes alakított változata szerinti megvalósítása meggyőző teljesítményeiről szól *Political Capital '89* című könyvünk *Sakkfigurákból sakkzók* alcímű fejezete.

Vállalati akciókutatásaink (Varga, 1989) széles spektrumából illusztrációként csak egy rövid passzust idézek fel: *Tauber Ferenc*, a Mecseki Szénbányák Vasas Bányüzemének szocialista brigádvezetője beszámolójának egy bekezdését saját belső vállalkozásukról: „Szerződésünkben 290 000 tonna szén kitermelésére vállalkoztunk 30 millió forint ellenében [1988-ban (!)]. A vállalkozás magja a mi szocialista brigádunk, de a vállalkozásban érintettek száma ma már kb. 300 fő. Az eredményességről annyit, hogy az év végéig szóló szerződést szeptember végére teljesíteni fogjuk [november közepére teljesítették]. *Csaknem 100 %-kal nőtt a vállalkozók teljesítménye*. A teljesítménynövelés titka, hogy az emberek érdekeltté váltak a teljesítmény emelésében, másrészt a vállalkozás beindulásával újból lendületet kapott a bányászok kollektív tudata, hogy a többlet teljesítményben közösen vagyunk érdekelték.”

Am ezzel talán el is jutottunk a Lilliput/Brobdingnag-metafora, a *kicsik versus nagyok*

együttes szemléletéből nyerhető tanulságok *korlátaihoz*. Ahogy *Róna Péter* (2012) helyzetdiagnózisa hangsúlyozza: a világgazdaság erősebb szereplői nem engedtek át, és kérdés, hogy valaha is át fognak-e engedni nekünk *magasabb hozzáadott értéket termelő feladatok*. Így pedig aligha tudhatunk „kikászálódni” a tőkétlenségünkben. Eszerint mintha az ilyen kis ország számára a *capitalism from without*-on kívül minden más út csupán vágyalom volna. Vagyis, hogy itt talán mégis véget érhet a léptékfüggetlenség (Vicsek, 1996; Barabási, 2011) tételeiből hipotetizálható esély az érvényes és használható tanulságok levonására. És talán vissza kell vonulnunk egy szűkebb, de remélhetőleg védhetőbb „belső vár” területére: egy olyan területre, amely *saját kontrollunk alatt lehetne*.

Itt váratlanul egy roppant fontos belátáshoz jutunk Hofstede hetvennégy nemzeti kultúra összehasonlításából nyert felfedezésének a *Bibó István politikakoncepciója magvát képező félelem* hazai problematikájára. Nos, a Hofstede-kutatás egyik legjelentősebb empirikus felfedezése az, hogy a gyengén bizonytalanságkerülő társadalmakban – mint például a kínai – (!) *a világnézeti ellenségek lehetnek személyes jó barátok*, míg ennek lehetősége az erősen bizonytalanságkerülő társadalmakban – mint például a magyar (!) – *kevésbé divik* (Hofstede – Hofstede, 2008, 255.).

Megvan tehát az *az erény – igazi Heuréka! élmény* –, amit a *Kulturkampf*g élesedő megosztottság fenyegetésének közepette jó lenne eltanulnunk a kínai kultúrából. E gyógyhatású felismerés megmutatja, hol kezdhetjük el a magyar társadalom egészségesebbé alakítását: abban, amire egy korábbi Delphi-kötetemben (Varga, 1999) megszólaltatott Eötös-kollégiumi szobatársam, *a más világnézeti, ám az erősen bizonytalanságkerülő magyar*

társadalom közegében is barátoknak maradt Komoróczy Géza utalt: „Az új vallásosság mozgatóereje csak az lehet, ami az új nem-vallásosságé is: a személyes felelősségvállalás.” (Komoróczy, 1999, 146.)

De vehetjük zárszónak Einstein nekünk is szóló üzenetét: „Kedves Utókor! Ha nem lesztek igazságosabbak, békésebbek és egyáltalán okosabbak, mint mi vagyunk, illetve

voltunk, vigyen el benneteket az ördög. Minden nagyrebecsülés mellett ezzel a jámbor kívánsággal maradok a ti (egykori) Albert Einsteinetek (1936) sk.”

Kulcsszavak: *értérendszer összehasonlítása, bizonytalanságkerülés, hosszú-távú orientáció, kapitalizálódás pályagörbéi, globális válság, világnézeti tolerancia, léptékfüggetlenség*

IRODALOM

- Barabási Albert-László (2011): *Behálózva: A hálózatok új tudománya*. Helikon, Budapest
- Bergson, Henri (2002): *A vallás és az erkölcs két forrása*. (Fordította: Dienes Valéria) Szent István Társulat, Budapest
- Bibó István (1986 [1971–1972]): Az európai társadalomfejlődés értelme. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. III. kötet (1971–1979) Magvető, Budapest • <http://mek.niif.hu/02000/02043/html/430.html>
- Eisenstadt, Shmuel (1991): *Some Observations on Relations between Confucianism, Development and Modernization of China*. (Krieger S. – Trauzettel R. eds.) Hase & Koehler Verlag, Mainz, 360–366.
- Eyal, Gil – Szelényi I. – Townsley, E. (2000): *Making Capitalism without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*. Verso, London–New York • <http://books.google.hu/books?id=TCjKsL4HxIsC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Hofstede, Geert (2008): American Culture and the 2008 Financial Crisis. *European Business Review*. 21, 4, 307–312. DOI: 10.1108/09555340910970418
- Hofstede, Geert – Hofstede, Jan Gert (2008) *Kultúrák és szervezetek: Az elme szoftvere*. McGraw-Hill–VHE, Pécs
- Komoróczy Géza (1999): Az új vallásosság mozgatóereje csak az lehet, ami az új nem-vallásosságé. In: Varga Károly: *Vallásosság-szindróma és polgári társadalom: szociológiai hipotézisek a világnézeti helyzet alakulásáról*. Osiris, Budapest, 133–147.

- Kosáry Domokos (2003): „Bibó Istvánnal jó baráti viszonyban voltam...” In: Varga Károly (2003): *Értékek fénykörében: 40 év értékkutatás és jelen országos értékvizsgálat*. Akadémiai, Budapest, 154.
- Neffe, Jürgen (2011): *Einstein igaz története*. Typotex, Budapest
- Nováky Erzsébet (szerk.) (1995): *Káosz és jövőkutatás*. BKE Jövőkutatási Tanszék, Budapest
- Róna Péter (2012): Itt a vége. *Népszabadság*, május 19.
- Szelényi Iván (2012a): *Making Capitalism without Capitalists – Revisited*. (Kézirat)
- Szelényi Iván (2012b): *A Kádár-korszak lehetőségei és korlátjai*. (Kézirat)
- Varga Károly (1965): Értékelmélet és empirikus értékvizsgálat. *Valóság*, 10, 99–105.
- Varga Károly (1989): *Politikai tőke '89*. Téka, Budapest
- Varga Károly (1999): *Vallásosság-szindróma és polgári társadalom: Szociológiai hipotézisek a világnézeti helyzet alakulásáról*. PPKE BTK–Osiris, Piliscsaba–Budapest
- Varga Károly (2003): *Értékek fénykörében: 40 év értékkutatás és jelen országos értékvizsgálat*. Akadémiai, Budapest
- Varga Károly (2013): Fénykör: Értékszociológiával egy új nemzetstratégia megalapozásához. Akadémiai, Budapest – in print
- Vicsek Tamás (1995): Fraktálok a különböző tudományágakban. In: Nováky Erzsébet (szerk.): *Káosz és jövőkutatás*. BKE Jövőkutatási Tanszék, Budapest